

**РОЛЬ ВІЗУАЛЬНИХ ЗАСОБІВ НЕВЕРБАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У РОМАНІ
«ШЕСТИДНЕВ, АБО КОРОНА ДОМУ ОСТРОЗЬКОГО» П. КРАЛЮКА**

У статті розглядаються точки зору як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників на складну, маловивчену проблему зображення психологічних станів персонажа. Проаналізовано своєрідність візуальних засобів невербальної комунікації (жести, рухи, міміка) у романі «Шестиднев, або Корона дому Острозького». Розкриваються їх функції як різновидів непрямих форм психологізму. Наголошується на важливості їх художнього вираження для відтворення повноцінного внутрішнього світу героїв.

Ключові слова: жест, міміка, колір обличчя, Василь-Костянтин Острозький, історичний роман.

Система візуальних засобів невербальної комунікації має широкі можливості для оприявлення в художній літературі. На думку психолога Мирослави Філоненко до неї належать: «кінесика: рухи рук, голови, ніг, тулуба, хода; вираз обличчя, очей; поза, постава, положення голови; напрям погляду, візуальні контакти; шкірні реакції: почервоніння, збліднення, потіння; проксемика (просторова і тимчасова організація спілкування): відстань до співрозмовника, кут повороту до нього, персональний простір; допоміжні засоби спілкування: підкреслення або приховування особливостей статури (ознаки статі, віку, раси); засоби перетворення природної статури: одяг, зачіска, косметика, окуляри, прикраси, татуювання, вуса, борода, дрібні портрети в руках)» [7, 33]. Дослідниця пропонує аналізувати усі можливі прояви спілкування-реакції особистостей поза мовленням.

Серед інших поглядів на невербальні комунікації вирізняється міркування Івана Страхова, який досліджуючи форми психологічного аналізу, виділяв «психологічний аналіз «ззовні», що виражається в психологічній інтерпретації письменником зовнішнього прояву виразних особливостей мови, мовленнєвої поведінки, мімічного та інших засобів психіки» [пер. А. Чмиря] [5, 4]. Василь Фащенко пропонував термін «видима мова душі», «яка через складний комплекс міміки і пантоміміки відтворює діалектику психічних станів і психологічних властивостей персонажа. Видима мова душі включає в себе зображення жестів, рухів, поз, виразу очей, уст, обличчя» [6, 96–97].

Юрій Лотман зазначав, що «жест – це дія або вчинок, який має не тільки і не стільки практичну спрямованість, скільки належність до деякого значення. Жест – завжди знак і символ» [пер. А. Чмиря] [3, 34]. Як бачимо, вчений розглядав явище жесту з точки зору семіотики. Єжи Фаріно підкреслює, що «жест, як і поведінка може мати своє власне, символічне значення (тоді він стає моделюючою категорією) або факультативне (тоді він висловлює внутрішній стан героя, свідчить про його переживання). У деяких випадках жест використовується замість коментаря, який з'ясовує моделюючий зміст якого-небудь іншого компонента світу твору» [пер. А. Чмиря] [8, 152]. Отже, на переконання дослідника жест може мати різні значення. Літературознавець Надія Гаврилюк стверджує, що «міміка – це певною мірою ще один спосіб перевести візуальні образи в словесні, «розшифрувати підтекст», «посилити текст»» [1, 51]. Тому міміка, як і жести, слугують психологічному розкриттю та поглиблюють вираження думок і почуттів персонажів художніх творів.

Серед сучасних історичних творів своєю новаторською формою і глибиною змісту вирізняється роман українського письменника Петра Кралюка «Шестиднев, або Корона дому Острозького» (2010). Автор реконструює шість останніх днів життя князя Василя-Костянтина Острозького (1526–1608), який замовляє у художника Івана свій передсмертний

портрет і розповідає йому про своє минуле. Важливе місце для відтворення психологічної достовірності персонажів відіграють у творі візуальні засоби невербальної комунікації. Розгляд специфіки їх ролі і стане предметом цієї наукової розвідки.

Побачивши в перший раз свого натурщика, маляр вдається до шанобливого **жесту** і «низько клонить голову» [2, 124]. У такий спосіб підкреслюється вище соціальне становище князя, адже це «одна із найдревніших і найпоширеніших форм вираження покірності перед владою» [4, 410]. Спостерігаючи за Іваном, Острозький фіксує, що він «поглядає. Знає чоловік собі ціну» [2, 124]. За допомогою поглядів наголошено на відмінності у соціальному становищі персонажів, адже «підлеглим властиво дивитися на начальників» [4, 140].

Значну роль у житті головного героя зіграв його батько, видатний військовий діяч Костянтин Іванович Острозький (1460–1530). Спогади князя про нього є безпосереднім свідченням про їх тісний зв'язок, який реалізується на рівнів жестів («Чую, як дужі руки підхоплюють моє маленьке тільце. Дивлюся боязко, трохи відхиляюся. Чого я злякався? Цей чоловік не зобидить мене. Він мій батько! Несміливо торкаюся пальчиками кольчуги. Батькові зморшки розгладжуються. Він усміхається. Я – теж. Отець тулить мене до своїх грудей – твердих, як камінь» [2, 132]). **Рухи рук** батька Василя-Костянтина, окрім природних (прояв любові до нащадка), мають виразне символічне значення, яке вказує на «волю діяти або нападати» [4, 34]. Репліки головного героя: «Отець указує правицею на поле бою» [2, 200]; ««Пора!» – твердо каже отець, піднімаючи свою правицю» [2, 201] підтверджують цю думку. Князь, наслідуючи батька, успадкував від нього певну владність.

Варто зазначити, що при розмові з Василем Костянтиновичем у художника з'являються різні **емоційні жести** («розводить руками» [2, 126], почувши, що має доволі обмежену кількість часу для малювання портрета). Коли ж у розмові було згадано козацького ватажка Дмитра Вишневецького маляр «відклав пензля, протер руки. Розправив плечі. Й тихо заспівав – несподівано, нечekanо» [2, 147]. Слухаючи, як Острозький говорить про його майстерність, **міміка** Івана змінюється («Всміхається. Тішиться похвальбі» [2, 125]). Коли головний герой повідомляє про те, що їх чекає уявна подорож знаковими в його житті місьцями (Турів, Київ, Варшава, Дермань, Дубно, Острог), художник спочатку не розуміючи, «кліпає очима» [2, 127]. Частотними у творі є **кивки голови** маляра, які слугують не стільки для згоди зі словами князя, скільки для підтримання діалогу між ними. Критична оцінка діяльності Василя-Костянтина виявляється через погляд Івана: «Зустрічаюся з поглядом маляра – пильним, прискіпливим. Ніби щось хоче запитати. Але мовчить» [2, 276].

По-різному головний герой реагує на спогади про людей, яких він зустрічаву своєму житті. Відчуваючи провину перед Дмитром Сангушком за його смерть, у нього «на чолі – ніт» [2, 156]. Під час згадки про сварку з Кирилом Терлецьким, Острозький фіксує, що «наші погляди, як шаблі, схрестилися» [2, 236]. Почувши дорікання Івана Федорова, Василь Костянтинович не бажає їх слухати («Затуляю вуха» [2, 276]). Схожою є сцена, коли організатор козацького повстання Криштоф Косинський уві сні обвинувачує князя у своєму вбивстві. На це Василь-Костянтин відповідає так: «Я хапаюся за шаблю» [2, 296]. Така різка реакція з характерним жестом свідчить про його ставлення до представника інших поглядів, який не бажав підкорятись головному герою.

Важливо наголосити, що у Василя Костянтиновича в певні моменти життя змінюється **колір обличчя**. Розмовляючи з красунею Барбарою, молодий Острозький констатує, що «щокі мої наливаються кров'ю» [2, 207]. Це обумовлюється сором'язливістю князя і певною

симпатією до жінки. Під час звістки про смерть дружини у головного героя «лице <...> стало чорне як земля» [2, 227]. Як бачимо, психічні стани Василя-Костянтина виражаються у колористичних змінах обличчя.

Завдяки психологічним засобам невербальної комунікації постає образ Гальшки, племінниці головного героя, яка зазнала багато нещастя. Видана князем заміж за Дмитра Сангушка в тринадцять років, дівчина через небезпеку переслідування з боку ворогів нареченого «мовчить, сховалася в свою шкарлупку. Та її очі, сумні-сумні, усе виказують» [2, 153]. Незабаром коханого Гальшки було вбито, а вона пережила ще декілька вимушених шлюбів. Вважаючи Василя-Костянтина деякою мірою винуватим у своїй трагічній долі, стає зрозумілим, чому її «Різкий погляд падає» [2, 169] саме на нього.

Отже, використання письменником таких візуальних засобів невербальної комунікації як рухи рук, голови, шкірні реакції, вирази на обличчі, суттєво допомагають збагнути внутрішній світ персонажів роману, особливості ситуацій, в яких вони перебувають, їх емоційні стани без необхідності аналізу їх артикульованого мовлення.

Список використаної літератури:

1. Гаврилюк Н. Візуальний образ як текст. *Слово і час*. 2015. № 4. С. 49 – 57.
2. Кралюк П. М. Шестиднев, або Корона дому Острозького: роман. *Синопсис: роман, повісті, новела*. Київ : Ярославів Вал, 2014. С. 123 – 341.
3. Лотман Ю. М. Декабрист в повсякденній життєвій (Бытовое поведение как историко-психологическая категория). *Литературное наследие декабристов* / под ред. В. Г. Базанова, В. Э. Вацура. Ленинград : Наука, 1975. С. 25 – 75.
4. Мессинжер Ж. Словарь жестов. Пер. с фр. А. Дадыкина. Москва : РИПОЛ классик, 2015. 720 с.
5. Страхов И. В. Психологический анализ в литературном творчестве. Ч. 1 : пособие для вузов. Саратов : Изд-во Саратовск. пед. ин-та, 1973. 56 с.
6. Фашенко В. В. Видима мова душі. *У глибинах людського буття*. Одеса : Маяк, 2005. С. 89 – 110.
7. Філоненко М. М. Психологія спілкування : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 224 с.
8. Faryno J. Введение в литературоведение. Часть III. *Wstęp do literaturoznawstwa. Część III*. Katowice, 1980. 286 s.